

سازمان اسناد و کتابخانه ملی
جمهوری اسلامی ایران

نقد و بررسی کتاب
"طاعون و افول تمدن اسلامی"
(تاریخ پاندمی ها)

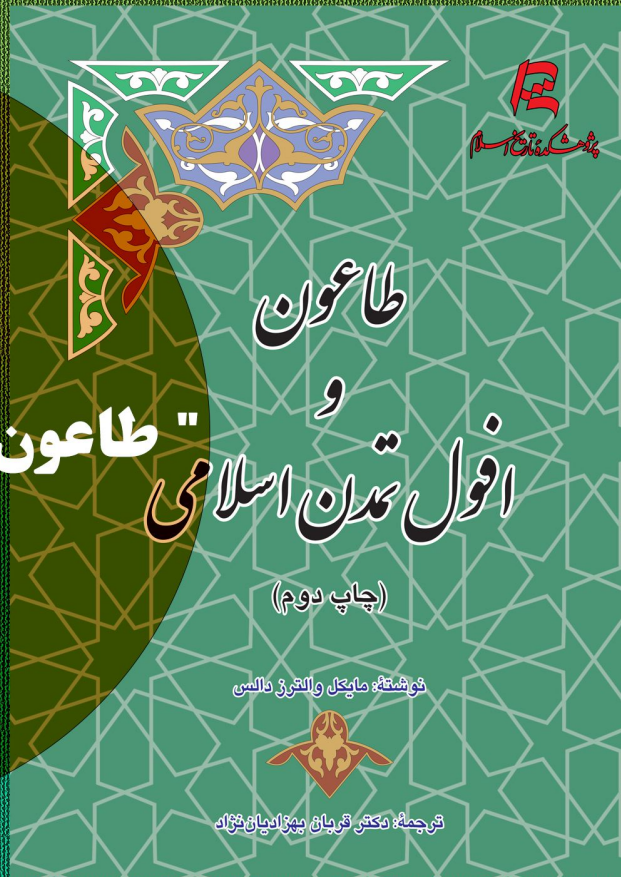
سخنرانان:

یوسف اباذری

عباس منوچهری

غلامرضا ظریفیان

قربان بهزادیان نژاد

شنبه ۳۰ مرداد ۱۴۰۰، ساعت ۱۸

این نشست از طریق اینستاگرام اندیشگاه به نشانی

@andishgah.nlai

قابل مشاهده است.

معرفی کوتاه کتاب «طاعون و افول تمدن اسلامی»

نویسنده: مایکل والترز دالس

ترجمه: دکتر قربان بهزادیان نژاد^۱

مایکل والترز دالس مورخ برجسته در تاریخ اجتماعی است که مطالعات خود را بر خاورمیانه دوره میانه متمرکز نموده است. از او آثار متعددی در حوزه پزشکی در خصوص جنون، جذام، طاعون، و ریشه‌های بیمارستان به یادگار مانده که هر یک زمینه فعالیت‌های پژوهشی بعدی را مهیا ساخته است. دو اثر «تاریخ جنون در جامعه اسلامی» و «طاعون و افول تمدن اسلامی» توسط همین مترجم به فارسی برگردانده شده و هر دو به چاپ دوم رسیده است. موضوع محوری «طاعون و افول تمدن اسلامی» مرگ سیاه در خاورمیانه دوره میانه است ولی در واقع مروری است بر آثار و تحولات اجتماعی بر آمده از بیماری‌های همه گیر از آغاز تاریخ مکتوب همه گیری‌ها تا زمان وقوع پاندمی (جهان گیری) در قرن چهاردهم. کتاب از یک مقدمه وهفت فصل تشکیل شده و مترجم نیز در هر چاپ مقدمه‌ای نگاشته و مسائل فنی مرتبط به بیماری و نیز توضیحات زیادی به شکل پاورقی در چاپ دوم افزوده است.

دالس در این اثر مانند دیگر آثارش ابعاد مختلف، نظرات، دیدگاه‌ها و باورهای رایج زمانه را گرد آوری نموده و در ابتدا نگاهی به همه گیری‌های پیشین و نیز نظریه‌های پزشکی مرسوم در خصوص بیماری طاعون دارد. ویدر این نگاه اجمالی نشان می دهد که باورهای نادرستی در خصوص این بیماری وجود داشته و یا این که بیماری در گذر زمان تغییرات فاحشی کرده است. این نگاه مسائل فنی بیماری و انطباق آن با دانش کنونی را بدون آن که هدف کتاب قرار دهد پی می‌گیرد و نشان می‌دهد که شکل ریوی طاعون که بسیار کشنده است از چه زمانی قابل ردیابی است. این بحث عدم انطباق ترمینولوژی مرسوم را برای مطالعات تاریخی برجسته می‌سازد و نشان می‌دهد که طاعون ضمن آن که یک بیماری مشخص با منشاء و علل معین بوده است، ولی در نوشته‌های پیشینیان در غرب پیش از دوره مدرن طاعون و در شرق واژه و «شبه طاعون» برای توصیف بیماری‌ها ی همه گیر به کار می‌رفته است. واژگانی که تبیین تمایز آن‌ها در متون بجای مانده نا ممکن به نظر می‌رسد .

^۱استاد سابق دانشگاه تربیت مدرس

دالس همچنین به شکل گیری گفتمان غالب مسلمانان در زمینه بیماری‌های همه گیر می‌پردازد. این بحث وی مستند به سه روایت جریان سازی است که از نبی مکرم اسلام نقل شده و مضمون آنها چنین است:

«به منطقه طاعون زده نروید واز آن خارج نشوید.»

«هر کس از امت من به مرض طاعون بمیرد شهید است و به بهشت می‌رود.»

«بیماری برای امت من لطف و برای دیگران عذاب است.»

دالس نشان می‌دهد که این بیماری چگونه مباحث قضا و قدری را شکل می‌دهد و تقویت می‌کند و بر متکلمان مسلمان تاثیر می‌گذارد. به گفته والترز، در عمل دو نگاه موازی نسبت به بیماری از پیش موجود در اندیشه مسلمانان نهادینه می‌شود: نگاهی بر آمده از پزشکی عرفی که بیماری را معلول علت مادی می‌داند و تلاش می‌کند با ابزارهای متعارف مانند گیاه درمانی، اقدامات پیشگیری و... با آن مقابله کند؛ و دیگری اینکه علت بیماری را ماوراءالطبیعی (گناه فردی و جمعی) و درمان را توبه و انابه و گاه سحر و... می‌داند. به سخن دیگر شیوه معالجه هر نحله از جنس باورهای آنان بوده است. نویسندگان تلاش این دو گروه و دستاوردهای آنها را از لابه لای نسخه‌ها استخراج می‌کند و نیز آراء اندیشمندانی را به نمایش می‌گذارد که همت می‌کنند راه سومی بیابند. در این رابطه، سوء استفاده حکام با تمسک به قرائت غیر مادی بیماری و محدود سازی آزادیهای اجتماعی به ویژه در مورد زنان، ترویج اندیشه‌های خرافی و... بسیار تامل بر انگیز است؛ عملکردی که بر آمده از ترس تکرار سر نوشت امپراتوری‌های روم، ساسانی، اموی‌ها و... است.

در هر حال در چنین بستری مرگ سیاه از آسیا شایع می‌شود و قسمت‌های مختلف دیگری را در می‌نوردد. این پاندمی یک چهارم تا یک سوم جمعیت خاورمیانه را از بین می‌برد. نویسنده به تفصیل بحث می‌کند که چگونه نظام تولید صنعتی و کشاورزی مناطقی که بیماری شایع می‌گردد نابود می‌شود و همچنین نهادهای دینی، نظامی، فرهنگی، اقتصادی، و نهاد خانواده متحول می‌شوند.

نویسنده در فصل پایانی کتاب به مقایسه شیوه مقابله با بیماری در غرب (مسیحیت) و شرق (اسلام) می‌پردازد و نشان می‌دهد در خاورمیانه زمینه رشد اقتصادی فراهم نمی‌شود، برخی از نگرش‌های افراطی و دنیا گریزی و حتی دوری از تشکیل خانواده و فرزند آوری و... تقویت می‌شود و در عین حال تحت تاثیر آموزه‌های دینی تحمل بیماری و بیماران با عواقب سوء کمتری به پایان می‌رسد. در دنیای غرب، جنبش‌های «هزاره گرا» رشد می‌کنند و به نوعی فرا فکنی و مقصر دانستن یهودی‌ها و مسلمانان، و به تبع

آن خشونت و اقدام‌های غیر معقول رواج می‌یابد؛ و با برجسته ساختن نا کار آمدی نهادهای دینی و پزشکی به تقویت اندیشه دوره روشنگری، شکوفایی اقتصادی و پی‌ریزی پزشکی مدرن و... منتهی می‌شود .

مترجم در مقدمه چاپ دوم تاریخ پاندمی‌های پس از مرگ سیاه تا شیوع کرونا (کووید -۱۹) در ایران و رویکرد اندیشه‌ای مقابله با آن‌ها را مرور نموده است.